

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ**

«ӘБИШ КЕКІЛБАЕВ – ЗАМАНАНЫҢ ЗАҢҒАР ТҰЛҒАСЫ»

атты халықаралық ғылыми-практикалық

конференцияның материалдары

26 қазан 2019 ж.

Proceedings International Scientific-Practical Conference

«ABISH KEKILBAEV IS THE GREAT PERSONALITY OF EPOCH»

26 October 2019

Материалы

международной научно-практической конференции

«АБИШ КЕКІЛБАЕВ – ВЫДАЮЩАЯСЯ ЛИЧНОСТЬ ЭПОХИ»

26 октября 2019 г.

Алматы, 2019 г.

Жауапты редактор
ф.ғ.д., профессор Ө. Әбдиманұлы

Құрастырушылар:
ф.ғ.д., профессор А.Б. Темірболат, ф.ғ.к. Е.К. Кәрібозов,
оқытушы Н.Ж. Досанова

«Әбіш Кекілбаев – замананың заңғар тұлғасы» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 312 б.

ISBN 978-601-04-4121-7

Жинаққа 2019 жылдың 26 қазанында әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің филология және әлем тілдері факультетінде өткен «Әбіш Кекілбаев – замананың заңғар тұлғасы» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары енгізілген.

Жинақ әдебиеттанушы, тілші мамандарға, жоғары оқу орындарының докторанттары, магистранттары және студенттеріне арналған.

Авторлық редакция негізінде шығарылған.

ISBN 978-601-04-4121-7

© КазҰУ, 2019

Қорыта айтқанда Ә.Кекілбаев әңгімелері ең алдымен, адамның рухани байлығын, адамгершілікті ту етіп көтереді. Адамдық асыл қасиеттерді мадақтау, зұлымдық пен тоғышарлықты ашына айыптау жазушы туындыларында жемісті жалғасын тапқан.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Кекілбайұлы Ә. Он екі томдық шығармалар жинағы. Т. 1. – Алматы: Өлке, 1999. – 400 б.
2. Әбдіков Т. Өзгенің уайым-қайғысын өз жүрегіңмен сезіне бастағанда ғана қол жүреді // Жас Алаш. – 1997. – № 134.

Б.Б. Баязитов,

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
PhD докторанты
(Қазақстан)*

Ғылыми жетекшісі – А.Б. Темірболат, *филология және
әлем тілдері факультетінің деканы,
филология ғылымдарының докторы, профессор*

**ӘБІШ КЕКІЛБАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ
ПСИХОЛОГИЗМ БЕЛГІЛЕРІ**

Әдебиетте көркем шығарма бойынан ұлттық ерекшеліктер, автор дүниетанымына тән сипаттар көрініс тауып отырады. Әдебиеттанушылар зерттеулерінде жалпыадамзаттық рухани құндылықтарды басты назарға алғанымен де, автор қолтаңбасына тән, ұлттық ерекшелігіне тән белгілерді айналып өте алмайды. Бүтіннің бөлшегі ретінде қатар танылады.

Ұлттық психологизм белгілері дегендегі мақсат ұғым мағынасын тарылту, меншіктеу емес, тиісінше тұтастықты құрайтын адамзаттық құндылықтардың жүйесіне үлес қосып отырған ұлттардың мәдени белгілерінің көрінісін айқындау.

Әбіш Кекілбаев қазақ әдебиетіне XX ғасырдың алпысыншы жылдары келіп қосылған жазушы. Бұл кезді қазақ әдебиетіндегі дамудың жаңа белесі деп атауға болады. Осы тұста бір сапта әдебиет әлеміне қадам қойған жазушылардың қазақ елінің тарихын, салт-санасын, тұрмыс-тіршілігін сипаттауда жанашыл ой-өремен, биік парасатпен, соны талғаммен келгенін атап өтуге болады. Әбіш Кекілбаев осы бір шоғыр ішіндегі өзгеше болмысты, бітімі бөлек қаламгер.

Ұлттық әдебиеттердегі сол ұлтқа тән белгілер мәдениетаралық қарым-қатынастың мәдени өресі жоғары түрі. Көркем туынды бір елдің тілінен екінші бір елдің тіліне аударылғанда сол жазушының еліне тән белгі, сипаттар қоса аударылу арқылы ел мен ел арасындағы мәдени ауыс-түйістер, өнер үйренулер жүзеге асады.

Жазушы Әбіш Кекілбаев шығармаларында қазақ халқына тән мәдени, рухани ерекшеліктер молынан кездеседі. «Тасбақаның шөбі» әңгімесі, «Күй», «Шыңырау», «Бәйгеторы» повестері, «Үркер», «Елең-алаң», «Аңыздың ақыры» романдары негізінде осы бір белгілерді бір шолып өтуге болады.

«Тасбақаның шөбі» әңгімесінде қарапайым ғана екі құрдастың болмысын сипаттай отырып қай қоғамда болмасын кездесетін типтік образдарды қазақы бояумен суреттеп береді. Бірі әуел бастан өз ісіне пысық, жол тапқыш, еш-жерден кері шегініп келмеген, ешкімнен беті қайтып көрмеген Оңбай болса, екіншісі момын, ешкіммен қақ-соғы жоқ, сенгіш ұста Қарабала. Екі кейіпкердің мінезін ашу арқылы қазақ қоғамындағы кісілік болмыстың кереғар екі түрін қарапайым баян етеді. Оңбайдың өтініші бойынша ауданға барып машина алып қайтқан Қарабаланың мінезі жол бойы ашла түседі. Ол жолда аударылып жатқан тасбақаның аузынан шөп көріп, ол шөпті ырымдап қалтасына салып алады. Содан қиялы шарықтап, көңілі өсіп, сапарының сәтімен болғанын тасбақаның шөбін көргенінен деп білуі аңғал ұстаның мінезін танытады. Оңбайға аудандағы шаруасын бітіріп, қуанып барған ол үйден құлазып шығады. Сол қиял жетегінде жүріп әңгіме соңында ауданға барғанда әйеліне алып келуі керек болған дәріні алмағаны есіне түскенде аздаған өкініші көрініс береді.

«Күй» повесінде адамзат атаулы ойлап тапқан жаза түрлерінің ішіндегі ең қатыгезі, адамдық қасиетке жат жаза «тұтқын басына кепеш кидіру» көшпелі тайпалар арасындағы ежелден келе жатқан шара ретінде суреттеледі. Басына кепеш киген тұтқын жадынан айрылып мәңгүртке айналады. Мәңгүрттік ұғымын қазақ әдебиетінде осы шығарма арқылы көріп, сипатын танысақ, жазушы Шыңғыс Айтматовтың «Боранды бекет» («Ғасырдан да ұзақ түн») романында «Найман ана» аңызынан анасын өлтіруге дейін баратын қасіретін көріп жанымыз түршігеді.

Күй – қазақ халқының өмірінде ерекше орын алатын өнер туындысы. Адамның жан-дүниесін рухани байытып, көңілін көтеріп қуантатын да, еңсесін басып күнірентетін де, жабыққан сәтте жұбантатын да қасиетке ие өнердің бірі осы күйшілік болғаны анық. Қазақ халқында күй аңызы өз алдына бір сала. Күй, күйшілік өнер туралы жазылған шығармалар қазақ әдебиетінде молынан кездеседі.

«Шыңырау» повесі төзімділіктің, еңбекқорлықтың, кәсібіне адалдықтың ескерткіші. Құдық қазушы Еңсептің бастаған ісін бітірмей тоқтамайтыны, ол жолда көзіне ешнәрсе көрінбейтіні шығармада өз бояуымен баяндалған. Қазақ қоғамының советтік кезеңдегі тұрмыс-тіршілігінің кішігірім көрінісін осы повес айқын аңғартады. Повестегі психологиялық белгілердің астарлы қабаттары көптеп көрінеді.

Автордың «Бәйгеторы» повесі қазақтың атбегілік өнеріне арналған ескерткіш. Қазақ жазушылары ішінде тұлпарлар тарихын жазбаған жазушы немесе ақын жоқ десе де болғандай. Әсіресе осы алпысыншы жылы әдебиетке келген қаламгерлер арасында. «Бәйгеторы» сол циклді толықтырған туын-

ды. Қазақ халқының ұлттық психологиялық ерекшеліктерін айқындау барысында екі өнер түрін жан-жақты білу аса қажетті. Бірі – күйшілік, екіншісі – атбегілік. Осы екі өнердің қазақ қоғамының ажырамас бөлігі болғаны ақиқат. Эстетикалық құндылығы жағынан жоғары сатыда тұрғаны да осы екі өнер.

Бәйгеге қосатын атты баптау, оны құлын кезінен тани білу өз ісінің маманы, нағыз атбегінің қолынан ғана келетін дүние. Атбегінің қолынан келген барша қазақтың қолынан келмесі анық. Атқа ықыласы ауған халықтың ішінде бұл өте қастерлі іс.

Егер күтімі болмаса кез-келген жануардың азып-тозары анық. Ал тұлпарды дұрыс бағалай білмеген, бабын таба білмеген адамның тұлпар бағын қайтарары тағы анық. Мұндай тарихты бастан кешірген тұлпарлар жайлы баяндар қазақ әдебиетінде молшылық. Дегенмен Әбіш Кекілбаевтың «Бәйгеторы» повесінің орны ерекше.

Философиялық ой, эстетикалық талғам Әбіш Кекілбаев шығармаларында өзіндік ерекшеліктерге ие. Әбіш Кекілбаев прозасы әдебиеттегі көркем туындылар ішінде ойшыл, адамның жан-дүниесін ашып көрсететін терең мағыналы мазмұнымен ерекшеленеді. Жазушының романдарында ел билеушілердің бейнесі шынайы да, сырлы суреттеледі.

«Үркер», «Елең-алаңдағы» Әбілхайыр хан образы ақыл парасаты мол, пікірі мен танымы кең ел басшысының үлгісі. Екі роман да тарихи таным мен елдік мүдденің үйлесімінен туған туынды ретінде Әбіш Кекілбаев қаламының ізін танытады. Романдарда баяндалатын елшіліктер, рулар арасындағы қатынастар, ел тарихындағы маңызды оқиғалар, ханның ақылды, айдалы болмысы, халықтық мінез бен салт-сананың ерекшеліктері жазушы шеберханасын жақсы жағынан тануға мол мүмкіндік береді.

«Аңыздың ақыры» романы қазақ әдебиетіндегі ой мен сананың мұнарасы. Жасы келген, оң мен солын, дүниенің ойы мен қырын жақсы таныған әміршінің терең ойы, монологтары өмір шындығынан туған көркемдік шешімдер екенін тану қиын емес. Ол бір жағы автордың дүниеге көзқарасын, танымын көрсетсе керек. Романда суреттелетін ел мен ел билеген әміршінің бейнесі ел ішіндегі аңыздарға сүйене отырып авторлық көркемдік шешім тапқандығы, оқырман ой-өрісін кеңейтетін философиялық ой-толғамдармен, эстетикалық талғаммен жазылғандығы атап өтерлік.

«Аңыздың ақыры» романының сюжеті шығыстық сарынға жатады. Алайда аңыз қазақ даласында туған төл туынды десек те болғандай. Шығыс халықтарындағы аңыздар желісіндегі ел билеушілерінің сияптталуы, махаббаттың көрініс табуы, терең ойшылдық, тағылым аларлық оқиғалар желісінің болуы шығарманы орта ғасырлық туындылармен азды-көпті байланыстырады. «Аңыздың ақыры» романын тарихи, әдеби жәдігерлердің классикалық үлгісінде жазылған шығарма десек қателесе қоймаспыз.

Ел мен жер, халық пен билік, хан мен ханша, ұста мен мұнара секілді өзіндік образдар жүйесін Әбіш Кекілбаев шығармаларынан ерекше сипатта көруге болады.

Автор шығармаларында көрініс табатын ой мен таным, салт-сана мен тұрмыс-тіршілік мәселелері қазақ халқының ұғым-түсінігіндегі қарапайым, елеусіз, күнделікті жайттар ретінде танылуы мүмкін. Ал оқырман ретінде автор тудырған образдар, табиғат суреті, кейіпкерлердің ішкі жан-дүниесі тірі жанды бей-жай қалдырмасын түсінеміз.

Әбіш Кекілбаев шығармаларындағы ұлттық психологизм белгілерін анықтауда осы күнге дейінгі тұжырымдарға сүйенбестен, бар белгілерді жалпы адамзаттық руханиат құндылықтарына қосқан үлесі тұрғысынан талдау мүмкін болмас. Қазақ әдебиетінің өзге тілге аударылуы және аударылған тіл елінде оқырманын табуы өз алдына бөлек әңгіме.

Әбіш Кекілбаев шығармаларының әлемдік әдебиет қорына ене отырып қазақ қоғамын, қазақ тұрмысын жалпы адамзаттық құндылықтар қорына қосатындығын айтуға болады.

Н.Ж. Досанова,

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
PhD докторанты
(Қазақстан)*

Ғылыми жетекшісі – Ө. Әбдиманұлы,

*филология және әлем тілдері факультетінің деканы,
филология ғылымдарының докторы, профессор*

ӘДЕБИЕТІМІЗДІҢ АЛЫП ТҰЛҒАСЫ – ӘБІШ КЕКІЛБАЕВ!

Биыл Әбіш Кекілбайұлының 80 жылдық мерейтойы халықаралық деңгейде аталып өтілуде. XX ғасырдың екінші жартысында әлемдік әдебиет үрдісінен үлгі алып, өмірді тану мен суреттеудің жаңа жолындағы ізденістерге шыққан жазушы Әбіш Кекілбаев – ұлттық әдебиетіміздің белді жанрларының барлығында да белсенді қызмет атқарған қаламгер. «Үркер» мен «Елең-алаң», «Аңыздың ақыры», «Шыңырау», «Абылай», «Бәйгеторы», «Ханша-дария хикаясы», «Күй» сияқты шығармалары қазақ әдебиетінің алтын қорына енген прозалық туындылары арқылы ел өмірінің келелі мәселелерін көтерген халықтың дарынды жазушысы.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде халық жазушысы Әбіш Кекілбайұлының 80 жылдығына арналған шаралар 2019 жылы қазан айына жоспарланған болатын. Жазушы Ә.Кекілбайұлын халықаралық деңгейде танытып, дәріптеу мақсатында өткен көлемді шара университетімізде ауқымды деңгейде ұйымдастырылды.

1939 жылы 6 желтоқсанда Маңғыстау облысы, Маңғыстау ауданы, Оңды ауылында туған. Қазақ мемекеттік университетін бітірген (1962). 1962-1965 жж. «Қазақ әдебиеті», «Жас Алаш» газеттерінде әдеби қызметкер, бөлім

Ә. Кекілбаев әңгімелеріндегі ұлттық құндылықтар көрінісі.....	112
Б.Б. Баязитов	
Әбіш Кекілбаев шығармаларындағы ұлттық психологизм белгілері	115
Н.Ж. Досанова	
Әдебиетіміздің алып тұлғасы – Әбіш Кекілбаев!.....	118
Д. Қалиакпар	
Ә. Кекілбаев шығармаларындағы аңыздық сарындардың интерпретациялануы.....	121
М. Дауылбай	
Қорқыт ата атындағы Ә. Кекілбаевтың «үркер» романындағы	
Бөкенбай батыр бейнесі.....	128
Ф. Тілеулес	
Қазақ әдебиеті және Әбіш Кекілбайұлының «ұлағатты ұстаз» баяндамасы хақында ...	132
А. Болатқызы	
Қорқыт ата атындағы Ә. Кекілбаевтың «бір шөкім бұлт»	
повесіндегі аққаймақ бейнесі	136

3-СЕКЦИЯ ҚАЗІРГІ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ГУМАНИТАРНОЙ НАУКИ

Ercan Alkaya	
İki Dillilik ve rusçadan tatar türkçesine geçen kavram tercümeleri	141
З.Н. Сейітжанов	
Қажырлы ғалым	151
Adil Jumaturdu	
Characteristics of the kirghizepic performer manaschis in	
akchi county xinjiang china	156
Қ.К. Мәдібай	
Махамбеттанудағы тың байлам.....	165
Ж.Қ. Смағұлов, Е. Дүйсенбаев	
Кейкі батыр: Ақиқат пен аңыз	170
А.Б. Салқынбай	
Оппозициялық болмыс немесе ақындық кредо	175
Ж.К. Смағұлов, Ж. Тоқтамұратов	
I. Есенберлин – ұлт тарихының дарабозы.....	180
С.Ә. Қалқабаева	
Әдебиеттану пәндерінде ғылыми-зерттеушілік ізденіске бейімдей оқыту	185
Б.С. Сарбасов, Ф. Қыдырақын	
Батырлық эпостардағы ғажайып туу мотиві	188
С.Б. Тілеубаев, Г.У. Ахметалиева	
«Арқалық батыр» жырының зерттелу тарихы.....	192
М. Абдраев	
Телехабардың мәтіндік интеллектуалдылығы	197
Б.С. Сарбасов, Г. Төлеуова	
«Оғыз-наме» эпосындағы ағаш культі.....	202
М.М. Кожашев	
Жамбыл жырлары – отансүйгіштіктің бастауы	207
Ө. Сейсенқұлұлы	

Ғылыми басылым

«ӘБШ КЕКІЛБАЕВ – ЗАМАНАНЫҢ ЗАҢҒАР ТҰЛҒАСЫ»

халықаралық ғылыми-практикалық
конференцияның материалдары

ИБ № 13283

Формат 60 × 84 ¹/₁₆. Бумага офсетная. Печать цифровая.

Объем 19,5. Тираж 100 экз. Заказ № 8996.

Издательский дом «Қазақ университеті»

Казахского национального университета им. аль-Фараби

050040, г. Алматы, пр. аль-Фараби, 71.

Отпечатано в типографии издательского дома

«Қазақ университеті»